

Coordonate identitare în opera lui Panait Istrati

Drd. Daniela TURCU (BOBU)
Universitatea "Dunărea de Jos" din Galați

Abstract: *While approaching the most relevant identity coordinates of Istrati's writing, we shall kick off with an X-ray of the identity-otherness report. Then, in order to illustrate the multiple facets of Istrati's personality, we shall choose for the research corpus the following reference texts; the first and most famous success, his debut short novel "Chira Chiralina", the volumes "Haiducii" (The Outlaws) and "Spovedanie pentru învinși" (Confession for the vanquished), a particularity of Istrati's writings, a book with strong meditative-confessional streaks. By identifying the main discourse types, we shall investigate the fictional universe, with examples of heroes searching for oneself, noting the true marks of Istrati's paratopia. In order to support the plurality and mixture of the identities Panait Istrati projects in his work, we shall present the autobiographic as identity interface, then we shall analyse the narrative identity and the projections of Istrati's identity in characters, places and symbols. Thus, we shall notice the most important identity representations, both at the individual level, the narrator-man, and community level, Brăila and the Balkans. The narrator often carries us to surprising places and passionately recounts, either in the 1st person or the 3rd person, leaving everything to Adrian Zografi, the writer's alter-ego, a typically fictional referent.*

Keywords: *autobiography, narrative identity, paratopia, plurality of identities*

Pornind de la premisa că prin orice text literar autorul creează un univers ficțional, stabilim încă de la început reperele pe care ne construim demersul de cercetare. Analizăm avatarurile conceptului de identitate și raporturile identitate-alteritate, apoi identificăm tipurile de discurs și mărcile dominante ale identității narative, urmând a încheia cu studiul aplicativ al ipostazelor identitare istratiene.

În vederea fundamentării teoretice a temei alese, propunem ca expunerea introductivă să înceapă cu definiția sintetică a hermeneutului francez Paul Ricoeur despre identitate narativă¹: „În limba latină, conceptul de identitate poate fi desemnat cu ajutorul a doi termeni, «idem» și «ipse». Numai că, în vreme ce ultimul nu ridică pretenții la permanența în timp, primul e definit esențial ca identitate de tipul «aceiași (aceeași)», așadar ca formă de constanță și fidelitate, de supraviețuire și perpetuă reafirmare.”

¹ Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990, p. 19.

Alți naratologi, precum Philippe Lejeune² și Jean-Philippe Miraux³, folosesc concepte specifice: „pactul autobiografic”, „pactul referențial” ori „pactul lecturii”. În spațiul românesc însă s-au formulat teorii narrative despre paradoxul coexistenței identității și alterității. Una din teoriile asupra fenomenului identității e cea propusă de teoreticianul și criticul Sorin Alexandrescu⁴ și se referă la discursuri pe teme istorice și politice, între care mitul identității și paradoxul apartenenței. În eseu *Nostalgiile identității*, Andreea Deciu aduce lămuriri și exemple privind binomul identitate-ipseitate și analizează problema definirii de sine prin raportare la valorile tradiționale și ale istoriei, deci invocă factorul Timp, dar se și raportează la condiția de exilat, condiție ce induce și factorul Spațiu, concluzionând: „Exilatul este o faptură cu două identități, una pe care i-o impune lumea pe care a ales-o, și alta la care nu vrea să renunțe.”⁵

Ca mulți alți termeni, conceptele de identitate, respectiv alteritate, trebuie înțelese împreună, fără a putea vorbi aici de o opoziție între identitate și alteritate, ci de o conexiune între două aspecte fundamentale, complementare ale realității și ale instrumentelor noastre de investigație. Așadar, alteritatea nu este posibilă fără cuplajul ei cu identitatea, pe care nu o anulează, ci o presupune și o întărește.

Identitatea și alteritatea sunt două concepte cheie fundamentale ale gândirii umane, iar confruntarea acestora este de la bun început paradoxală, căci, pe lângă vastitatea câmpului de investigare a semnificațiilor posibile, aceste două noțiuni merg în permanență în paralel, evocându-se reciproc. Impactul autobiograficului asupra scriiturii istratiene trebuie analizat din perspectiva hemeuticii, ocazie cu care cităm puncte de vedere impregnate biografic, scriitura istratiană având o pronunțată dimensiune identitară, la loc de cinste fiind omul, în toată complexitatea ființei lui. Istrati nu studiază omul privindu-l dintr-o singură parte, ci îl examinează dezvăluindu-i tot complexul sufletesc. De aceea, putem afirma că toată creația istratiană e plămădită din aluatul vieții reale, principala intenție scriitoricească fiind strădania de a împinge viața omenească spre bine, spre prietenie, spre umanitate. Din fiecare scriere a lui Istrati se desprinde minunatul lui suflet, care a iubit prietenia și omenia până la destrămare. Fiecare carte a lui este o revelație, căci din fiecare țâșnește dragostea de la om către om, setea de dreptate și libertate.

² Philippe Lejeune, *Le pacte biographique*, Collection Poétique aux Éditions du Seuil, Paris, 2005.

³ Jean-Philippe Miraux, *Écriture de soi et sincérité*, Armand Colin Éditeur, Paris, 2009.

⁴ Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998.

⁵ Andreea Deciu, *Nostalgiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 46.

Criticul Eugen Simion⁶ a identificat în opera istratiană o dominantă fază autobiografică și a recurs la gruparea narațiunilor lui Panait Istrati în patru compartimente, folosind drept criteriu tematic tipologia discursurilor și toposurile narative. Astfel, după acest criteriu, ne-am selectat textele de referință, ilustrând prin cartea *Chira Chiralina*, ciclul dunărean-balcanic, prin *Prezentarea haiducilor*, ciclul prozei haiducești, iar prin *Spovedanie pentru învinși*, proza confesivă.

După cum a fost și intitulat, primul ciclu de narațiuni istratiene, Ciclul dunărean-balcanic, are ca topos narativ Brăila și spațiul balcanic. În paginile romanului *Chira Chiralina* identificăm mărci ale identității narative, iar Brăila devine spațiul matricial, un loc încărcat de istorie și amintiri, nostalgii și pasiuni. Poveștile sunt spuse de Adrian Zografi, alter-ego-ul scriitorului, și de Stavru, „derbedeul tuturor iarmaroacelor, un flecar cu aerul unui geambaș hoțoman”.⁷ Cei doi sunt proiecții identitare ale scriitorului însuși, două ipostaze ale brăileanului scriitor, pasionat de povești și călătorii, preamărind cultul prieteniei. Adrian vedea în Stavru doi oameni, aspect relevant pentru tema alterității: „Eu văd în tine doi oameni: care e cel adevărat? Cel bun sau cel rău?”, replică la care Stavru se autocaracteriza simplu și oximoronic: „Sunt tânăr și bătrân: ca vrăbiile.”⁸

Născut într-o zonă pluriculturală și multietnică, la Brăila, în satul Baldovinești, înseamnă că Panait Istrati e cosmopolit prin naștere: „Îmi place să cred că în clipa când am venit pe lume, primul meu gest a fost de a săruta pământul. Acolo, în cătunul Baldovineștilor, la îmbucătura Siretului, pământul s-a vârat desigur în mine cu violența dragostei. Pământul întreg! Cu toate frumusețile sale.”⁹

Brăila lui Panait Istrati este mai mult decât un loc, e spațiu autobiografic. E „casa” eroilor și a eroinelor sale, de la mulțimea țăranilor și a muncitorilor, de la unchiul Anghel și prietenul său, Mihail, până la Chira Chiralina și Neranțula. Imaginea Brăilei e glorificată: când ia forma unei cetăți:

⁶ Eugen Simion, „Introducere” datată 15 martie 2019, în volumul I: *Opere. Panait Istrati*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2019, pp. XXVII-XXVIII.

⁷ *Opere. Panait Istrati*, volumul I, „Romanul lui Adrian Zografi”, ediție îngrijită, cronologie, note, comentarii și repere bibliografice de Zamfir Bălan, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2019, p.9.

⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹ Panait Istrati, *Trecut și viitor*, în *Pentru a fi iubit pământul*, București, Editura Tineretului, 1969, p. 159.

„frumoasa mea cetate, Brăila!”¹⁰, când e umanizată, cu chip de ibovnică învăluită în mătăsuri orientale ca o cadână.

Prin intermediul narațiunii, se creează un spațiu specific, spațiul mahalalei, un univers închis, un spațiu în care brutalitatea este la ea acasă. Pentru Panait Istrati și dublura sa literară, Adrian Zografi, Brăila reprezintă, la scară redusă, universul balcano-mediteranean, prin care va hoinări întreaga lui viață. Brăila multicoloră și plurietică va avea, în scriitura istratiană, rol de matrice, o copie în miniatură a universului care îl va fascina mereu pe scriitor și pe eroii săi. Încă din copilăria sa petrecută la gurile Dunării, Panait Istrati cunoaște plaiurile brăilene și se simțea atras de ele. Astfel, micul brăilean se familiarizează cu elemente de cultură greacă, turcă sau evreiască, doar străbătând străzile cartierului „Cetățuie”, locuit preponderent de turci, apoi rătăcește prin cartierul grec „Karakioi”: „Casa din Karakioi era a tatălui meu. Noi nu mergeam acolo niciodată. În Cetățuie eram la mama. Nu ne păsa de nimic, toată ziua petreceam. Între noi și ei se întindea tot orașul.”¹¹

Cu timpul, traseul existențial și ideatic al autorului *Chirei Chiralina* se schimbă: dintr-un combatant pentru libertate și dreptate socială, scriitorul devine un idealist, „odios renegat”, detestat pentru vederile sale politice. Dacă la început a fost martor admirativ al regimului pseudosocialist, cu timpul a ajuns să-și piardă definitiv iluziile. Problema sovietică a devenit drama lui intimă și cu aceasta începe un proces de reconstrucție identitară. Nu a ezitat să scrie despre cele văzute în Uniunea Sovietică, vorbind cu patimă și adevăr despre comunismul sovietic.

În contextul operei istratiene, *Spovedanie pentru învinși* devine „cartea de vizită” a scriitorului-cetățean Panait Istrati, proza lui confesivă având valoare testamentară. Receptarea critică a scriiturii istratiene a fost semnificativ influențată de apariția *Spovedaniei pentru învinși*, iar vocile critice ale vremii aveau să-i mai atribuie și alte etichete: nu mai era doar un vagabond sau o haimana, ci acum devenise „spion sovietic”, „vândut burgheziei” sau „Haiduc al Siguranței”, „trădător”. Deși s-a spus în presa vremii că Panait Istrati ar fi oscilat între utopia socialistă a lui Marx și sistemul bolșevic din U.R.S.S., totuși acesta a rămas „Omul care nu aderă la nimic”¹².

Se pare că, după România lui natală, și după Franța, țara de adopție și patria gloriei sale literare, Rusia Sovietică a fost a treia țară care a jucat un rol

¹⁰ *Opere. Panait Istrati*, volumul I, „Romanul lui Adrian Zografi”, ediție îngrijită, cronologie, note, comentarii și repere bibliografice de Zamfir Bălan, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2019, p.17.

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

¹² <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/panait-istrati-in-1933-omul-care-nu-adera-la-nimic>

important în viața lui, din moment ce l-a pus în fața unor probleme existențiale și de conștiință, pendulând între dragostea până la adorație față de Rusia, apoi dezamăgire și ură. Dacă în primul său voiaj în U.R.S.S., în octombrie-decembrie 1927, a fost primit într-o atmosferă festivă, la invitația oficialităților sovietice, cu prilejul aniversării unui deceniu de la preluarea puterii bolșevice, cea de-a doua călătorie, din martie-decembrie 1928, a avut loc în afara cadrului oficial, oferindu-i scriitorului ocazia de a se conecta nemijlocit la efectele stalinismului aflat în plină ascensiune. În *Spovedanie pentru învinși*, apoi în volumele *Vers l'autre flamme* și *Après seize mois dans l'U.R.S.S.*, Panait Istrati dezvăluie gravele fenomene sociale și încălcări ale drepturilor omului în sistemul comunist din fosta Uniune Sovietică. Publicarea acestor îndrăznețe puncte de vedere îi vor aduce scriitorului izolarea și boicotarea, ceea ce a generat și deformarea receptării lui critice. Deși a fost sfătuit de mentorul său, Romain Rolland, să rămână în afara luptei, Istrati nu s-a putut abține să scrie ce a văzut ca martor al întâmplărilor și a fost asaltat de o avalanșă de articole de presă, împiedicat să țină conferințe, chiar urmărit în permanență de Siguranța Statului.

Prin *Haiducii*, se reconfigurează spațiul originar românesc, se promovează arhetipul haiducului și se remarcă importante reprezentări ale lui *Homo Balcanicus*. Exegeza istratiană a studiat mult baladele populare românești care au constituit sursă de inspirație pentru Panait Istrati, analizând felul în care acesta „recrează atmosfera baladei haiducești.” Ilustrativ în acest sens este ciclul *Prezentarea haiducilor*, în care cele șase personaje simbolice îndeplinesc o datorie sacră, aceea de a depăna în fața tovarășilor de drum povestea vieții lor, de a lupta pentru adevăr și dreptate. Inițiativa confesiunii aparține în totalitate haiducilor și devine un adevărat ritual, cu rol terapeutic, mod de a-l cunoaște pe Celălalt. Tehnica narativă e bine ilustrată prin diferite forme și specii ale literaturii populare, cu inserții de oracular, prin snoave cu caracter anecdotic, pilde, proverbe, înjurături, blesteme și cântece haiducești.

Personaj colectiv, sumă a unor identități mânate de dorul libertății și de spiritul dreptății, haiducii lui Panait Istrati sunt simboluri ale binelui și răului, oameni răzvrățiți, care luptă pentru dreptate, de aceea dimensiunea romantic-tradițională a haiducului e pusă pe seama afirmării identității de grup, de popor. Revoltați idealști, apărători ai celor nepăstuiți și răzbunători ai nedreptăților, haiducii istratieni sunt înzestrați cu o vitalitate debordantă și ard de nerăbdare să-și spună povestea vieții. În general, haiducul corespunde coordonatelor morale istratiene în toate formele: îl regăsim pe Istrati în impulsivul și năvalnicul Cosma, în chibzuitul Ilie ori în cucernica Florica, îi vedem veșnica nemulțumire și neobosita căutare de sine, de fapt rătăcirea într-o epocă nepotrivită.

Cu numele ei autohton, Floarea, eroina din *Prezentarea haiducilor* și din *Domnița din Snagov*, este prototipul de femeie istratiană, ce joacă rolul atribuit, în general, unui bărbat. După moartea lui Cosma, haiducii o aleg drept căpetenie,

iar femeia își asumă din plin acest rol militar și politic, depotrivă. Îi conduce pe acești răzvrățiți într-o lume a bărbaților și dominată de ei. Un personaj precum Floarea Codrului este un caz tipic de afirmare identitară, dar și de proiectare a marginalității. Grupul de haiduci a fost puternic influențat de modelul uman încarnat în Floarea Codrului, protagonista principală a romanului Haiducii, printre altele, simbolul justiției, devenind un prototip al luptei pentru dreptate.

Obsesiile tematice și simbolurile recurente, precum și miturile fundamentale dezvoltate în paginile istratiene sunt puse pe seama eroilor istratieni. Deși greu de cuprins într-o formulă unică, personajele lui Istrati se definesc prin apartenența lor la lumea începuturilor, adesea negând barierele acceptabilității pentru omul modern. Ordonate tematic, aceste personaje sunt caracterizate din punct de vedere naratologic și par a avea nevoie de o familie tipologică pentru a fi înțelese, iar tehnicile istratiene folosite pentru construcția personajelor duc spre cinematografie și artă fotografică. Reprezentând diferite medii sociale, dar mai cu seamă recrutate din lumea cea mai cunoscută autorului însuși, personajele istratiene sunt purtătoare ale unor mărci identitare construite adesea prin paradox și tehnica anti-modelului. Toate însă fac din Panait Istrati un mesager al umanității, invitând la dragoste pentru umanitate.

Narator, auditor sau personaj al majorității întâmplărilor din opera istratiană, Adrian Zografi este prezent în mai toate scrierile, destinul personajului împletindu-se pe alocuri cu traseul existențial al scriitorului brăilean. Apare ca erou permanent în cele trei cicluri consacrate povestirilor, tinereții și vieții sale, iar uneori este doar auditor, cel cărui i se povestește viața haiducilor. Despre alegerea acestui nume, aflăm chiar de la autor, prin intermediul corespondenței cu mentorul său, Romain Rolland: „Zografi, pictor, în greaca populară”¹³. Poate că prin această opțiune privind numele de Zografi, scriitorul își asuma originile grecești, din partea tatălui, dar și meseria sa de bază, cea de zugrav. Pe de altă parte, prin numele de Adrian, își asuma și originea română, pe linie maternă sau, poate, aluzia la originile latine, cu trimitere la numele Hadrian, fiul adoptiv al lui Traian. În completare putem insera și interpretarea dată de autoarea cărții *Panait Istrati de la A la Z*¹⁴, Dolores Toma, potrivit căreia numele de Adrian ar fi masculinul de la Ariadna.

În contextul literaturii universale, Panait Istrati a adus nu doar imaginea unei lumi, ci și o neobișnuită forță literară, o vitalitate ce a uimit pe mulți prin patima cu care povestea și se căuta pe sine. Să intri în lumea lui ficțională e provocator, dar și înălțător, căci scrierile sale sunt îmbibate de frumusețe umanitară, de o dumnezeiască măreție

¹³ Panait Istrati-Romain Rolland, *Correspondance*, în *Cahiers Panait Istrati*, ediție stabilită și adnotată de Alexandru Talex, Valencia, 1987, nr. 2-3-4, p. 101.

¹⁴ Dolores Toma, *Panait Istrati de la A la Z*, Editura Junimea, Iași, 2016, pp. 212-213.

Bibliografie:

- Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998
- Deciu, Andreea, *Nostalgiiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001
- Istrati, Panait, *Trecut și viitor*, în *Pentru a fi iubit pământul*, București, Editura Tineretului, 1969
- Istrati Panait, *Trei decenii de publicistică*, vol. II, *Între banchet și ciomăgeală*, 1919-1929, Editura Humanitas, București, 2005.
- Istrati, Panait, *Spovedanie pentru învinși. Trecut și viitor*, Editura ART, București, 2012.
- Lejeune, Philippe, *Le pacte biographique*, Collection Poétique aux Éditions du Seuil, Paris, 2005
- Miroux, Jean-Philippe, *Écriture de soi et sincérité*, Armand Colin Éditeur, Paris, 2009
- Popovici, Mugur, „Panait Istrati m-a ajutat să rămân om într-o lume de lupi“, *România literară*, 2009, nr. 48; http://www.romlit.ro/panait_istrati_m-a_ajutat_sa_raman_om_intr-o_lume_de_lupi
- Ricoeur, Paul, *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990
- Simion, Eugen, „Introducere”, 15 martie 2019, în volumul I: *Opere. Panait Istrati*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2019
- Toma, Dolores, *Panait Istrati de la A la Z*, Editura Junimea, Iași, 2016
- Vârgolici, Teodor, „Panait Istrati în posteritate”, *România literară*, 2007, nr. 3; http://www.romlit.ro/panait_istrati_n_posteritate
- <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/panait-istrati-in-1933-omul-care-nu-adera-la-nimic>